

НИНА ДИМИТРОВА*

ПРИНОСЪТ НА АКАДЕМИК БОГОМИЛ БЕРОН ЗА ВЪВЕЖДАНЕ НА ЕВРОПЕЙСКИ СОЦИАЛНИ ЦЕННОСТИ В БЪЛГАРИЯ

Abstract: The article deals with the attitude of Prof. Bogomil Beron (Department of Dermatology) to prostitution in Bulgaria after the Liberation (1878). Contemporaneous evidence has been adduced, showing his ultimately abolitionist view on the problem, in line with the major European trends of his time.

Keywords: Bogomil Beron; prostitution; moralism – regulationism – abolitionism; Bulgaria after 1878; Vera Zlatareva.

Предлаганият текст е изготвен по проект, осмислящ приноса на културното наследство на *рода Берон*¹, и представлява кратък очерк за определен аспект от социалната ангажираност на един от най-изтъкнатите и авторитетни учени в следосвобожденска България – Богомил Берон², към явление, свързано непосредствено с неговата медицинска практика – проституцията в страната по това време³. В тази сфера има вече достатъчно експертни историко-социологически проучвания, някои от които са отбелязани в хода на изложението. Вниманието тук, преминавайки през предложенията на учения за борба с това обществено зло (от правна гледна точка), е съсредоточено предимно върху етико-антропологичната страна на изказваните мнения.

Социалният ангажимент на Богомил Берон е разглеждан в контекста на различни днешни оценки, коментиращи мястото му сред трите възможни тогава решения – *морализъм*, *регламентизъм* и *аболиционизъм*. Потърсена е връзката на неговите схващания и с други известни изследователи на обсъжданото социално явление, най-вече с професионалната позиция на д-р Вера Златарева, а целта е да се покаже евентуалната приемственост във възгледите.

* Проф. дфн в ИИОЗ, БАН. Email: ninaivdimitrova@abv.bg

¹ Проект с вх. № Н15/34 от 27. 07. 2017 с тема „Анализ и философско осмисляне на ролята на рода Берон за духовното развитие на България и интегрирането ѝ в световната култура“ по договор с ФНИ – ДН 15/13 от 18.12. 2017 г.

² Богомил Берон (1866–1936), син на Васил Берон, е роден в Болград. Завършва медицина във Вюрцбург и специализира в различни европейски столици. В България той реализира блестяща академична кариера като един от основоположниците на дерматологията и венерологията в страната. В интересуващото ни тук отношение той е автор на множество изследвания най-общо върху проституцията – откъм връзката ѝ с венерическите заболявания, откъм природата ѝ като вписващото се в българската народопсихология явление и пр.: „Проституцията и венерическите болести. Мерки за ограничението на венерическите болести“. София, 1896; „Полов живот на човека“. София, 1907; „Проституцията в България“, 1910, „Венерическите болести и работническата класа“, 1910 и др.

³ „Вредите от проституцията за обществото са огромни. Преди всичко продажният разврат е главният извор на венерическите болести (...)“ (Берон 1907: 55).

И така, през 1899 г. Богомил Берон е делегат на международна конференция в Брюксел, посветена на разпространението на венерическите болести и борбата с проституцията. Берон изготвя обстоен доклад-отчет („Доклад по законопроекта за народното здравие“, публикуван през 1902 г.), втората част на която се занимава със сифилиса и венерическите болести в България – по днешни оценки написан „много интересно и с голяма историческа стойност“ (вж. Златков 1992: 39). Ето как д-р Николай Златков резюмира мнението на българския лекар за ограничението на разврата като превенция на сифилистичните заболявания/епидемия: „Д-р Берон смята като много важна мярка за борба с венерическите болести ограничаването на разврата по законодателен път. Той предлага някои допълнения към наказателния закон по отношение възрастта на проституиращите, сводничеството и др., и настоява умишленото заразяване с венерически болести да се включи в тогавашния Наказателен кодекс към главата и параграфите, предвиждащи „наказание за различните видове телесни повреди“. Той смята за неправилна предвидената в тогавашния наказателен закон „забрана на сифилистите да се женят“ и пр.“ (Златков 1992: 41).

Обобщавайки изследването си, днешният български автор прави заключението, че д-р Берон изказва уместни за времето си критични бележки върху съществуващите тогава разпоредби и дава много уместни препоръка за тяхното подобрене. „Докладът до Гражданската санитарна дирекция, направен през 1900 г. от д-р Богомил Берон – старши лекар на кожно-венерическото отделение към Александровата болница в София (по-късно професор и първи завеждащ Катедрата по дерматология и венерология при Медицинския факултет в София), представлява уникален и извънредно ценен труд по проблемите на венерическите болести и проституцията към края на XIX в. не само за България, но и за редица страни. В много отношения, що се касае за епидемиологията и профилактиката на полово предаваните болести и по-специално на сифилиса, той си остава актуален и сега“ (Златков 1992: 43).

През 1903 г. в сп. „Юридически преглед“ е обнародван сходен текст на Берон, който също е отглас от брюкселската конференция. В *реферата* са популяризирани впечатленията на Богомил Берон от различните европейски практики за ограничаване на проституцията, съпоставени със законодателните мерки в нашата страна. В изнесения текст е предоставена ценна информация за актуалното състояние на нещата в Европа, веднага съотнесено с родните обществено-правни действия. Берон е на мнение, че регламентацията на проституцията не е дала особени резултати (вж. Берон 1903: 618). Неговите препоръки са инкриминирането на малолетната проституция, респ. забраната ѝ със законова уредба, както и съсредоточаване на социалното внимание и грижи върху детето (с цел превенция), както и изискването за засилване на обществените мерки срещу сводничеството.

Интересно е да проследим как е оценяван социалният ангажимент на Богомил Берон с проституцията (най-общо) от днешно и от тогавашно гледи-

ще, кое от предложенията му в тази област има по-нататъшно успешно развитие.

В свое изследване върху общественото отношение към проституцията в България от Освобождението до войните Бистра Шокарова (1994) се спира на споменатите по-горе три разпространени гледища към явлението – на *морализма*, който се бори с явлението чрез проповеди за полово въздържание и целомъдрие и който смята разврата и проституцията за чужди на манталитета на българина, за привнесени отвън; на *регламентаризма* (съответстващ, според резултатите от изследването на авторката, в най-голяма степен на тогавашните обществени настроения в България), който вижда възможността за ограничаването на проституцията чрез изолацията ѝ в специално обособени пространства, в *домове* със съответното предназначение; на *аболиционизма* (част от движението за равноправие на жените), който изтъква недостатъците на регламентаризма в това, че фактически узаконява разврата и че не вниква в чисто човешките проблеми на жената. По думите на Шокарова в следосвобожденска България има своеобразно преплитане в търсеното отношение между трите позиции (вж. Шокарова 1994: 52), като тази констатация тя отнася и до схващанията на Богомил Берон. Причастността му към идеите на аболиционизма Шокарова вижда изразена в неговия труд „Опасност от венерическите болести в България“, поместен в сп. „Здраве“ от 1904 г., където изтъква апелите на изтъкнатия наш лекар за по-човешко отношение към жертвите на тази социална злина.

В друг, доста изчерпателен текст по обсъжданата тук проблематика – „Проблемът за проституцията в България след Освобождението до световните войни – между регламентаризма и аболиционизма“ (2015), авторката Магдалена Гарванова също се спира на възможните позиции в отношението към проституцията като социално явление. Тя също изтъква, че като една от най-ранните системи за борба с проституцията в световен мащаб се оформя *морализмът*, зад който застава институцията на църквата и висшето духовенство (вж. Гарванова 2015: 28). Изследователката посочва, че моралистите лансират идеята за трансцендентната същност на сифилиса, който идва като Божие наказание за развратниците и блудниците: „Поради ширещото се невежество, че болестта се предава само по полов път, тя се нарича „срамна“ и „позорна“, като най-често се изтъкват извънбрачните връзки като основна причина за сифилистичната епидемия“ (Гарванова 2015: 28).

Изкореняването на венерическите болести чрез здрав морал е патосът на тази позиция: „Първи моралистите след Освобождението приравняват „продажната любов“ с престъпление и смятат, че както няма места, на които кражбите и убийствата да са разрешени, така не трябва да има и места, на които е разрешен развратът. Те се обявяват против проституцията и публичните домове като „вертепи на разврата“. Тъкмо в тази връзка авторката цитира едно ранно мнение на Богомил Берон не в качеството му на експерт-венеролог, а като представител на *моралистичното* направление (Гарванова

ва 2015: 37). Изследването прави извода, че моралистите не получавали широка обществена подкрепа поради радикализма на позицията си.

(Бих искала по-широко да коментирам тук тезата на морализма, доколкото тя засяга някои аспекти от българската народопсихология. Затова ще отворя една скоба, спирайки се върху разпространената представа, че проституцията е чуждо на народопсихологията на българина явление. Здравото българско патриархално семейство, целомъдрието на българката, оскъдността на сексуални мотиви във „високата култура“ – всички тези клишета са призвани да говорят в полза на това, че проституцията в следосвобожденска България не е *български случай* – изводите от народопсихологическите проучвания са категорични. Пробив обаче е направен малко по-късно, през 1934 г., когато се появява един интересен текст, който изследва поведението на българина в сексуалната област. Това е публикуваната във „Философски преглед“ статия на Стефан Гидиков, а нейната тема е „половата свитост на българина“. Тази черта е сочена като дълбинния източник, обогрящ по „български“ положителните и отрицателните ни характерни черти, добродетелите и пороците ни. Има нещо основно, което дава специфична багра на тия ни черти и ни разграничава определено от всички други народности, твърди Гидиков: „Нека подчертаем същественото: българинът изобщо е полово свит. За него половостта не е жизнерадостно състояние, което трябва да се изживява с неприкрит душевен ентузиазъм, а е по-скоро остър физиологичен копнеж, който обаче е потиснат и свит, и всички негови прояви носят отпечатък на сдържаност, скритост и стеснителност. Това не произтича от по-изтънчена чувствителност или от религиозно отношение, ако и да не може да се отрече известно значително въздействие на християнската религия, в аскетически и „греховен“ смисъл, особено върху българката. Свитостта и скритостта в половите преживявания по-скоро носят признаци на нещо първично в сравнително още първобитната и девствена природа на българина, отколкото като резултат на социални и природни изисквания и ограничения или на духовна самодисциплина“ (Гидиков 2011).

„Свенливостта“ на българина, оказва се, не иде от вродена деликатност, от дълбока душевност; напротив, българинът е душевно свит, трезв еснафин, и в сексуалните си разбирания не надскача границите на физиологичното.

Както знаем, статията на Гидиков прави изключително впечатление сред тогавашната публика и това е може би най-цитираният текст в опитите за по-късните народопсихологични характеристики в конкретното отношение. В своя отзив за тезите на Гидиков Кирил Кръстев (в рубриката „Въпроси и отговори“ пак на сп. „Философски преглед“) коментира: „Напразно мислим, че нашето общество е все още сравнително целомъдрено и със запазени нрави. Нашата целомъдреност е механична и неестествена, лишена е от чистота и самодоволство. В нея тътнат подмолни течения, които вътрешно рушат всяка радост, възторженост и чистота на чувството“ (Кръстев 1934: 328).

Тези редове внасят значителни корекции по-скоро в наивните представи на позицията на морализма. И, както посочва Красимира Даскалова, „скъ-

сали с националистическата теза за предпоставената „морална чистота“ на българското патриархално общество, съвременните изследвания, дело на колеги, занимаващи се с историята на жените/половете, показват, че проституцията има своята предистория в периода на османската доминация, преди създаването на българската национална държава през 1878 г.“ (Даскалова 2012: 452). Толкова за позицията на *морализма*.)

Магдалена Гарванова широко използва изводите от книгата на Вера Златарева „Проституцията в България“ от 1936 г., акцентирайки върху мнението ѝ, че с узаконяването на това социално явление държавата признава факта, но унижава достойнството на проституиращата жена. Изследователката коментира по-нататък и предложението на Богомил Берон за превенция на проституцията, изказано от гледището на регламентаризма. Става дума за известно изказване на нашия учен, цитирано от повечето негови коментатори, от 1896 г. (от текста му в „Медицински сборник“ – „Проституцията и венерическите болести. Мерки за ограничението на венерическите болести“), че „както търговецът допуска да му се преглежда стоката, така и проститутката трябва да позволи да се контролира тялото ѝ“ (Берон 1896: 684). Гарванова посочва, че с течение на годините Берон се убеждава в недостатъчната надеждност на позицията на регламентаризма, особено предвид липсата ѝ на чисто човешко отношение към жертвите на това социално зло. Неудовлетвореността от възможностите на регламентаризма за ефикасна борба с него тласкат учения към гледището на аболиционизма.

Друга авторка – Тодорка Стоянова, позоваваща се и на професионалната компетентност на д-р Берон, определя като присъщи на тогавашното общество две позиции спрямо проституцията – регламентизма и аболиционизма (Стоянова 2009: 215). Въз основа на данните за етническия произход на жените, занимаващи се с проституция в България от края на XIX и началото на XX век, тя, (както и други изследователи от по-ранни епохи), прави заключението, че моралните ценности са все още съхранени в българското общество. Стоянова проследява нюансираността в схващанията на Богомил Берон в обществения дебат по обсъжданото явление, показва еволюцията на учения от регламентизма към аболиционизма, като я поставя в контекста на цялостната преориентация на социалната мисъл у нас по това време: „Въпросът за проституцията е от изключително значение за всяко общество. Българските лекари в края на XIX и началото на XX век се интересуват от него като основен фактор за разпространението на венерическите болести. Получили образованието си в медицинските университети в Европа и Русия, те не се различават в своите становища от европейските си колеги“ (Стоянова 2009: 218). Безспорно, видно място сред българските експерти в тази област заема Богомил Берон, отлично запознат с европейската практика. Но не тази безспорна професионална компетентност, а все по-ясно открояващата се у него позиция, клоняща към аболиционизма, е от значение с оглед на целите на настоящия текст. Това е позицията, признаваща и ут-

върждаваща човешкото в проститутката, настояваща за друго третиране на явлението, изискваща съпричастност към нея като към жертва⁴. С настояването за равноправно отношение към жената, с апелването за нейното образование и финансова независимост, Берон е изцяло в унисон с европейските тенденции по наболелия въпрос.

Обрисувайки картината на *здравното дело* в България (от края на XIX и началото на XX век), Румен Даскалов привежда изследвания на д-р Берон във връзка с мнението му за статута на сифилиса като *социална болест*, т.е. като функция на социалните условия, поради тясната му връзка с проституцията. Анализирани и коментирани са статиите „Проституцията и венерическите болести“ (Берон 1896) и „Венерическите болести и работническата класа“ (Берон 1910).

Според историка „социологически интерес представлява една работа на д-р Богомил Берон (от 1910 г.), в която се разглеждат набирането на проститутки и безжалостната им експлоатация от сводниците и съдържателите на публичните домове“ (Даскалов 2005: 336–337). Даскалов цитира обширни пасажии от трудовете на Берон, проникновено представящи тази картина на „търговия с роби“, и представя препоръките за ограничаването на това обществено зло, изложени в статията му „Върху законодателните мерки за ограничаване на венерическите болести и разврата“ („Юридически преглед“ от 1903 г.). Даскалов определя в крайна сметка позицията на Берон като аболиционистка.

Коментирайки българските дебати върху проституцията, разположени между полусите на регламентаризма и аболиционизма, Красимира Даскалова казва: „Д-р Богомил Берон представлява лагера на онези, които влизат в дебата като поддръжници на регламентацията на проституцията и се озовават накрая в лагера на аболиционистите. Той не само участва в дискусиите, свързани с проституцията, но като лекар и общественик действа активно за въвеждането на наказателни мерки срещу сводничеството...“ (Даскалова 2012: 475).

Нека чуем и мнението на самия Берон, изразено в една от неговите *беседи* от 1907 г., в които той показва как драконовските мерки в миналото (вкл. смъртното наказание) срещу общественото зло не са могли да го изкоренят, как впоследствие и полицейският контрол е станал причина за големи несправедливост, как санитарните прегледания са се оказали недостатъчни и несигурни, така че „тия и много други не по-маловажни обстоятелства станаха причина да се иска от едни коренно реформиране на надзора, а от други, така наречени аболиционисти, съвършено премахване на последния. Ка-

⁴ В края на XIX век, когато все още поддържа позициите на регламентаризма, изискващи проститутката да позволи да бъде контролирано тялото ѝ, Берон отбелязва: „В правилника за публичните домове, между другите санитарни и полицейски предписания, трябва да се обърне особено внимание върху експлоатацията на момичета от страна на съдържателите на публичните домове. Публиката няма понятие какви безчеловечни истории се вършат в тия заведения (...)“ (Берон 1896: 683).

къв край ще вземе борбата между регламентаристи и аболиционисти, не може сигурно да се предрече; изглежда обаче аболиционистите ще победят; обаче един сигурен резултат е дала досега и тая борба, а именно: *убеждението на обществото, че най-правият път за борба против продажния разврат е премахването причините, които създават и поддържат последния*“ (Берон 1907: 57), а тези причини са интимно свързани със съвременното възпитание и обществен строй.

Същината на аболиционизма е борбата с проституцията като отрицание на човешката личност у проститутката. Точно в това отношение трябва да видим приемствеността между схващанията на Берон и тези на Вера Златарева, чийто труд върху проституцията и борбата с нея (1936) е най-значимото изследване от междувоенния период в България. Основната теза на Вера Златарева е, че по самата си същност проституцията е отричане на най-ценните културни придобивки в областта на човешкия морал: зачитането на човешката личност (вж. Златарева 2006: 160).

Аболиционизмът се бори именно с отричането на личността на човека, в частния случай – у жената, обект на търговия: „Един въпрос във връзка с това чака определен отговор – дали проституцията съществува и е възможно да съществува в живота, защото жената е подценена като личност, или личността на жената в живота е подценена поради съществуването на проституцията? Явно е, че ако мъжът е тръгнал да търси в жената винаги личността и да я цени като такава, не би могъл да създаде отношения с жена, в които последната да бъде само вещ, която срещу заплащане може да се взема *на ползване*“ (Златарева 2006: 160).

Но не толкова правната страна на въпроса ни интересува тук, а етичната – известната българска изследователка е убедена, че „подценяването на човека и отричането на личността му е най-голямото поражение, което проститутното отношение нанася на хората, участващи в него, а оттук и на цялото общество. Защото устоите на обществото са отделните негови личности“ (Златарева 2006: 164).

В позицията ѝ има и известна доза морализъм – като норма половите отношения са отнесени единствено до сферата на брака; извънбрачните отношения са разглеждани като извън закона – „накърняване на правния ред“, дори и когато не става дума за отношение на покупко-продажба. В своя социално-психологичен очерк от 1935 г. върху облика на българската проститутка Вера Златарева пояснява, че в модерното законодателство проституирането не е наказуемо, обаче в законодателствата на всички страни се съдържат норми за защита на обществения морал и на добрите нрави (вж. Златарева 1935: 16). Мерките за обществена защита не са наказания – явлението е морално укоримо и обществото следва да се предпази чрез своите закони.

Навсякъде в трудовете ѝ е ясно доловимо съчувствие към проституиращата жена, у която, предполага изследователката, мъката по изгубеното човешко достойнство е незаличима: „Проститутката, излязла от нашето здраво семейство, запазва през целия си живот уважение към него. То е, което в

много случаи я кара да бяга далеч от своите. Тя се чувства отделена от обществото и дълбоко в душата си съзнава, че ако се върне в родния край, ще опетни своето семейство“ (Златарева 1935: 25). Изводът: българската проститутка е все още новачка. Тя лъкатуши, тя не е скъсала всички връзки с живота. (...) Тя търси в живота опора, тя търси начин да се върне назад. Че в душата ѝ, въпреки всичко, е вкърмен здравият наш български морал, а някъде в съзнанието е възправен скъпият образ на семейството, от което е излязла“ (пак там: 32).

Същото съчувствие и човешка съпричастност, но най-вече – *търсене и утвърждаване на личностното начало*, е присъщо и на изказаните години по-рано възгледи на Богомил Берон, които повечето наши изследователи определят като аболиционистки. Несъмнено това е и ясно изразената европейска тенденция в неговите идеи.

ЛИТЕРАТУРА

- Берон, Б. 1896. Проституцията и венерическите болести. Мерки за ограничението на венерическите болести. // *Медицински сборник*, №11, 674–689.
- Берон, Б. 1903 Върху законодателните мерки по ограничение на венерическите болести и разврата. // *Юридически преглед*, № 10, 617–626.
- Берон, Б. 1907. Венерическите болести и проституцията. // *Половият живот на човека*. Библиотека *Съвременна хигиена* (Общодостъпни беседи в девет части), 54–59.
- Берон, Б. 1910. Венерическите болести и работническата класа. // *Съвременна хигиена*, № 8, 267–276.
- Гидиков, Ст. 2011. Половата свитост на българина като основа на неговия характер. // *Либерален преглед*; <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/scribbles/essays/1352-2011-09-16-08-23-23>
- Гарванова, М. 2015. Проблемът за проституцията в България след Освобождението до световните войни – между регламентаризма и аболиционизма. // *Часопис*, Лесковац, № 5–6, 27–53.
- Даскалов, Р. 2005. *Българското общество 1878–1939*. Том 2. *Население. Общество. Култура*. София: ИК Гутенберг.
- Даскалова, Кр. 2012. *Жени, пол и модернизация в България, 1878–1944 г.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Златарева, В. 1935. Психология и социология на българската проститутка. // *Философски преглед*, № 1, 15–32.
- Златарева, В. 2006. Социални, етически и правни отлики на проституцията. // *Философски алтернативи*, № 1, 154–165.
- Златков, Н. 1992. Сифилисът и проституцията в България в края на XIX век (Доклад на д-р Б. Берон до Гражданската санитарна дирекция). // *Дерматология и венерология*, № 1, 38–43.
- Кръстев, К. 1934. Полова тревога и нравственост. // *Философски преглед*, № 3, 327–328.

- Стоянова, Т. 2009. Въпросът за проституцията в България в края на XIX и началото на XX век, отразен в медицинската преса. // *Еротичното в историята, т. 1*. Съст. А. Гоев. Велико Търново: Изд. „Фабер“, 208–220.
- Шокарова, Б. 1994. Общественото отношение към проституцията в България от Освобождението до войните. // *Социологически проблеми*, № 3, 51–55.

ТРАНСЛИТЕРИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Beron, B. 1896. Prostitoutsiyata i venericheskite bolesti. Merki za ograni-chenieto na venericheskite bolesti. // *Meditinski sbornik*, № 11, 674–689.
- Beron, B. 1903 Vurhou zakonodatelnite merki po ograničenje na venericheskite bolesti i razvrata. // *Juridicheski pregled*, № 10, 617–626.
- Beron, B. 1907. Venericheskite bolesti i prostitoutsiyata. // *Poloviyat zhi-vot na choveka. Biblioteka Suvremenna higiena (Obshtodostupni besedi v devet chasti)*, 54–59.
- Beron, B. 1910. Venericheskite bolesti i rabotnicheskata klasa. // *Suvremenna higiena*, № 8, 267–276.
- Gidikov, St. 2011. Polovata svitost na bulgarina kato osnova na negoviya karakter. // *Liberalen pregled*; <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/scribbles/essays/1352-2011-09-16-08-23-23>
- Garvanova, M. 2015. Problemut za prostitoutsiyata v Bulgariya sled Osvozhdenieto do svetovnite voyni – mezhdou reglamentarizma i abolitsioniz-ma. // *Chasopis, Leskovats*, № 5–6, 27–53.
- Daskalov, R. 2005. *Bulgarskoto obshtestvo 1878–1939*. Tom 2. Naselenie. Obshtestvo. Koulтура. Sofiya: IK Goutenberg.
- Daskalova, Kr. 2012. *Zheni, pol i modernizatsiya v Bulgariya, 1878–1944 g.* Sofiya: OUniversitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Zlatareva, V. 1935. Psihologiya i sotsiologiya na bulgarskata prostitoutka. // *Filosofski pregled*, № 1, 15–32.
- Zlatareva, V. 2006. Sotsialni, eticheski i pravni otliki na prostitoutsiyata. // *Filosofski alternativi*, № 1, 154–165.
- Zlatkov, N. 1992. Sifilisut i prostitoutsiyata v Bulgariya v kraya na XIX vek (Doklad na d-r B. Beron do Grazhdanskata sanitarna direktsiya). // *Dermatologiya i venerologiya*, № 1, 38–43.
- Krustev, K. 1934. Polova trevoga i npravstvenost. // *Filosofski pregled*, № 3, 327–328.
- Stoyanova, T. 2009. Vuprosut za prostitoutsiyata v Bulgariya v kraya na HHH i nachaloto na HH vek, ot razen v meditsinskata presa. // *Erotichnoto v istoriyata, t. 1*. Sust. A. Goev. Veliko Turnovo: Izd. „Faber“, 208–220.
- Shokarova, B. 1994. Obshtestvenoto odnoshenie kum prostitoutsiyata v Bulgariya ot Osvozhdenieto do voynite. // *Sotsiologicheski problemi*, № 3, 51–55.